

BÁCSORSZÁG

III. évf., 1. szám • 1997. január 9.

E SZÁM SZERZŐI

B. Foky István
Borús Rózsa
Brindza Károly
Hovány Lajos
Kalapis Zoltán
Magyar László
Munk Artúr
Maronka János
Szabó József
Szekeres László
Vékony László

Vajdasági
honismereti
szemle

EGY KÖNYV ÜNNEPLÉSE

EGY KÖNYV megjelenése mindig ünnep a szerzőnek, a kiadónak, a könyvbarátnak, az olvasónak. Olyan esemény, amit érdemes, sőt meg kell ünnepelni.

Nemrégiben szerkesztőségünknek is megadatott, hogy ilyen ünnepségben legyen része. A szabadkai Pannon Press kiadásában ugyanis napvilágot látott a Bácsország-könyvek induló sorozatának első kötete (*Szabadka igazgatástörténetéből 1428-1918*). Jelentős esemény ez Szabadka művelődéstörténetének életében is. Mi sem természetesebb, mint hogy a könyv első példányát Kasza József, a város polgármestere kapta. Ezt követően a sajtó (Szabadkai Rádió, Sutočkie novine, 7 Nap, Magyar Szó) megjelent képviselőinek volt alkalmuk megismerkedni a tanulmány- és dokumentumkötettel (1. kép). Az esemény kapcsán a Bácsország szerkesztősége ülést tartott és összegezte 1996. évi munkáját, amelynek csúcsteljesítménye a könyv megjelenése volt (2. kép – balról jobbra ülnek: Magyar László, Szekeres László, Szabó József, Ricz Péter; állnak: Lalia Gábor és dr. Czékus Géza). A Városi Könyvtárban volt a nagyközönség számára a könyvbemutató. Ezen, a nagy számban megjelent érdeklődő között ott volt a város néhány korábbi polgármestere (képviselő-testület elnöke): Matija Sedlak, Bagi Károly, Dékány József, Vas Béla, Janko Pejanović és Palencsár József. A könyvről a szerzők, továbbá a kiadó és a szerkesztőség képviselői szölköztek (3. kép – balról jobbra: Szabó József, Kolarik Zoltán dr. Blazovich László, Szekeres László, Magyar László és Lalia Gábor). A jelenlévő közönség (4. kép) különösen nagy figyelemmel hallgatta dr. Blazovich Lászlókat, a szeptedi Csongrád Megyei Levéltár igazgatójának, egyetemi tanárnak, a kötet tanulmányai egyik szerzőjének a fejtegetését Szabadka közép-koráról. Az újabban előkerült dokumentumok ismeretében a város és térsége sokkal jelentősebb szerepet töltött be történelme során, mint ahogyan azt korábban és eddig vélték. A most megjelent könyv a többi között erről is szölk.

Sz. J.

(M. Megyeri Pál és Szabó Attila felvételei)

GONDOLATOK EGY VILÁGRA SZÓLÓ ESEMÉNYRŐL

(A zentai csata)

(1.)

NEMCSAK nálunk, de egész biztosan Európa-szerte megemlékeznek a zentai csata évfordulójáról. A Bácsország is többször foglalkozik majd az eseménnyel.

Szeptember 11-én lesz 300 éve annak, hogy Zenta tőszomszédságában, a középkori Magyarország nagyobb részét, több mint másfél évszázadon át megszállva tartó egyesített török sereg olyan vereséget szenvedett, amely után új hatalmi és politikai helyzet alakult ki Közép-Európa térségében.

A zentai csatával a török megszálló hatalomnak ütött a végső órája.

Minden korszaknak és minden századnak vannak „nagy” és „legnagyobb” eseményei. Ha végiggondoljuk a zentai csatát megelőző két évszázad történéseit, ha megvizsgáljuk annak következményeit, amelyeknek hatása helyell-közzel (az értő számára) még ma is érzékelhető, tévútvonal nélkül kijelenthetjük, hogy számunkra a XVII. századon belül a zentai csata volt a legnagyobb esemény. Az egy olyan hosszan tartó, 176 évet, illetve három emberi generáció idejét kitöltő időszak befejezését jelentette, amely – amennyiben egy dátumhoz akarjuk kötni – 1526. augusztus 29-én, a Mohács közelében lezajlott csatavesztéssel kezdődött.

A törökök európai előnyomulását, amely az akkori Magyarország területén torpant meg (nem véletlenül mondták, hogy „Magyarország Európa bástyája”), felfoghatjuk úgy is, hogy törvényszerű volt, de úgy is, hogy véletlenek sorozata következtében alakult ahogyan alakult. Törvényszerű, mert a népvándorlás korszakának nagyon késői megnyilvánulását is felfoghatjuk benne, mivel a törökök is keleti irányból érkeztek mint a szarmaták, a hunok, az ava-

rok stb., azzal, hogy ők hosszú útjuk során „kis kitérőt” tettek és Anatólián keresztül közelítették meg a Duna-medencét. De felfoghatjuk véletlenek sorozatának is, ha pontról pontra kisérjük végig európai útjukat és a velük szembenálló kudarcait: a nikápolyi csata (1396), Konstantinápoly cseste (1463), a rigómezei (kosovói) csata (1389) és végezetül a mohácsi katasztrófa (1526). A megítéléstől függetlenül, előretörésük a szóban forgó térségre nagyon negatív hatással volt, mert megállította, illetve teljesen kibillentette megkezdett irányukból a korábbi történelmi és társadalmi folyamatokat, beláthatatlan kárt okozva a bennük szereplő népeknek.

Hosszan lehetne csevelni azokat a közvetlen és közvetett károkat, amelyek kisérői voltak a török megszállásnak. Ettől azonban most eltekintünk. Rá lehetne térni magának a csatának a leírására és elemzésére is, ezt viszont nem tehetjük meg anélkül, hogy előzőleg ne foglalkoznánk néhány fontos történelmi eseménnyel és folyamattal, amelyeknek szerepük volt a későbbi végkifejletben. A két téma viszont egyszerre hosszú lenne.

A három részre szakadt Magyarország (nyugati rész, az „ország”, amelynek az élén Habsburg uralkodó állt, az erdélyi önálló fejedelemség és a török uralta nagyobb rész) vezető politikusai nem rendelkeztek sem elegendő erővel, sem célravezető politikai koncepcióval ahhoz, hogy önállóan vállalják egy hosszan tartó hadjárat nehézségeit, a zenitjén már túl levő, egyre gyöngülő, de még nem jelentéktelen török hatalommal. A felszabadítás feladata a többi európai hatalom telensége következtében imigyen csak a Habsburgok segítségével volt elképzelhető. Thokoly Imre elképzelése, amely szerint a törökre támaszkodva kell kiutat találni, eleve nem volt életképes és ez az opció egyébként is óriási politikai ellenállást váltott ki a nyugati keresztény világban.

Bécs távolabbi politikai tervei a magyarsággal nem voltak ugyan megegyezők, a törökök visszacsorítása a Balkánra azonban mindkét félnek alapvető érdeke volt. Az a most már komoly háborúra való készülődés, amelynek az élén az osztrákok álltak a 80-as évek elején, a törököket is akcióra készítette. Fatális taktikai hibát követtek el azonban azzal, hogy 1680 júliusában megtámadták Pécsét, bizonyítani óhajtván erejüket és nagyhatalmi pozíciójukat. Szeptemberben azonban rendetlen visszavonulással végződött hadjáratuk. Két év múlva, 1686 szeptemberében a Szent Liga csapatai már Budát is visszahódították és sorban estek el a nagyobb helyőrségek: Pécs, Szeged, Siklós stb. Kudarc kudarcot ért. 1686-ban Belgrád alatt voltak a felszabadító hadak, amelyet szeptember 5-én el is foglaltak. Egy kombinált sereg pedig 1689 júniusában már Niš falai között tanyázott.

A sikersorozatnak azonban hamarosan vége szakadt; az addigi hadvezért kivégezték és az újabb parancsnok a még jelentős tartalékok halmoztak egymásra sikereiket és lám, 1690 őszén a megveselt belgrádi vár fokán ismét a lófarkas jelvényű jászsózt a szél. Mint-ha minden addigi eredmény összeomlott volna. Az a komoly veszély fenyegetett, hogy a török felocsudva a vereségekből minden addigi veszteséget kárpótolni fog, újból megveti a lábát a történelmi Magyarország területén. És ezek után került sor a zentai csata megvívására, amelyről következő számunkban lesz szó.

(Folytatjuk)

SZEKERES László

A török szultán egy korabeli német röplapon

AQUILA JÁNOS ISMERETLEN SEGÉDE

A Szent László-legenda és az elveszett Salamon-monda legteljesebb képi ábrázolása Bántornyán (Szlovénia)

AQUILA János középkori festő és építész a XIV. század második felében működött a mai szlovén-osztrák-magyar határ vidékén, a Mura menti részekben, a szülővárosától, Ratkesburgtól (szlovénül: Radgona, magyarul: Regede) az Alsólendváig terjedő térségben, ahol falusi templomokat épített és festett. A vele mért templomot (Magyarország) 1378-ban, a bántornyai (Turnišče, Szlovénia) 1383-ban, a mártonhelyi pedig (Martjanci, Szlovénia) 1392-ben emelte, illetve festette a belső falképsorozatokat.

Festőkről, építészükről – az okleveles források nem szólnak, a neve is választott művésznév – csak annyit tudunk, amennyit freskóival, önarcképeivel és a festményeihez fűzött, néhány szavas szövegeivel elárul. Ez pedig nem is olyan kevés!

Mind a három istenházában valamilyen formában szignálta művét: két helyen is megfestette képmását, közölte hová való, mi a foglalkozása.

Az egyik 600 éves térdelő önarcképe a mártonhelyi templom szentélyének délkeleti falán látható, a részeltételező csücsű ablak jobb felső részén. Festőnk szakállasan, kucsmaiban örökítette meg magát, keresztcsikós, testhez álló mentét, szűk harisnyanadrágot visel, oldalán hajlott pengéjű szablya csüng. Lábbelije korának divatja szerint hegyes orrú és kissé felfelé kunkorodó. Valójában egy nemes ember képmását láthatjuk, s hogy az illető festő is, azt a kezében tartó mondatzsalag latin nyelvű felirata igazolja: „Omnes sti/sancti/ orate p/pro/ me Johanne Aquila pictore” (Mindenkinek, imádkozzatok értem, Aquilla János festőért.). A mondott megerősítéseként, a lábánál ott látható még a három vakpajzsos művészcímer is.

A másik portréját a vele mért templomban festette meg. Festőnk e két munkájával a sötétnek mondott középkor köztársaságait, személyiségellenes felfogását zúzza szét. Csak egy öntudatos, magabiztos alkotó szólhatott így kortársaihoz és az utókorhoz. A művészettörténet ebből a korból művészneveket ismer művek nélkül, jelentős alkotásokat köt feltételes mesterekhez, az ember és a műve azonban nagyon ritkán van így együtt. Legfeljebb majd fél évszázad múltán, a XV. században, a polgárosodó Németalföld és Itália városállamainak festészetében talál gyökerrel.

A mártonhelyi templom déli falán egy minuszkuláris felirat is található, amely magyar fordításban így hangzik: „... Ezt a templomot 1392-ben Erazmus plébános idejében a Ratkesburgból származó Aquila János építette.” Kovács József kercaszomori plébános egyik terjedelmes munkájában közli, hogy az egyetlen magyarországi emlékében, „a vele mért templomban is elárulja magáról, hogy építész is, és pedig a szentély északi falára festett Anno szó díszes kezdőbetűjében, amely három betű egybeírásával: J+A+E – Johannes Aquila Edificator, Aquila János építész.” (A vele mért Szentháromság templom, kézirat).

A festő az önarcképét hagyta ránk, az építész, lám, névnyelvet.

Mai fogalmaink szerint ő egy személyben tervező és kivitelező mérnök. Nem is akármilyen, a mártonhelyi gótikus templomtorony Szlovénia egyik legszebb ilyen természetű emlékműve! De értenie kellett a kézművészetekhez is, a kőfaragáshoz, a szobrászathoz. A kőplasztika, akár a falak freskálása, emeli az épület művészi hatásfokát, ennek folytán szerves része a „vállalkozásnak”. Ezek után nem nehéz őt elképzelni egy építőpály magiszterként, egy virágzó műhely élén. „Nemesi öltözék és építőtevékenysége teszi valószínűvé – írja Radocsay Dénes művészettörténész –, hogy Aquila mester céhhez nem tartozott, sőt nem is a polgári rend tagja volt. Talán egyik korai képviselője annak a művészvállalkozó típusnak, amely a kézművészervezeteken kívül végezve feladatait, csupán később, a reneszánsz idején jutott nagyobb szerephez” (Faliképek a középkori Magyarországon, 1977).

Festőnk és építészünk hagyatéka, a vele mért, a bántornyai és a mártonhelyi templomok bizonyossága szerint, eléggé töretlen, jó részt azért, mert a török errefelé nem tette be a lábát, amit alkotott fennmaradt. Igaz, ötszáz évig tetszalott volt, csak száz éve, hogy feltámadott újra, pontosabban 1874-ben, amikor Rómer Flóris, a műemlékvédelem megindításának úttörője hírt adott róla Régi faliképek Magyarországon című munkájában.

Aquila János műhelyének virágkorában alighanem több segédet is alkalmazott a már tapasztalt művészek sorából, s valószínűleg tanítványai is lehettek. Egyik asszisztenséről, a mesterrel szinte egyenértékű munkatársról külön is szólnunk kell, bár létezését csak az egymástól elütő stílus mártonhelyi és bántornyai freskók alapján lehet feltételezni. Magáról Aquila Jánosról is keveset tudunk, az ismeretlenről azonban még annyit sem.

A mártonhelyi szentélyi falképei feltétlenül a magát megnevező és lefelől mester, azaz Aquila János alkotásai. Ezek a munkák arról tanúskodnak, hogy szerzőjünk már ismerte a reneszánsz előfutárait, több tablójá-

de önarcképe is az újjáéledő Európa szellemi képébe illeszthető. Ezzel ellentétben, segédjének szellemiségét a népies szemlélet hatja át, a középkori keresztény hitvilágának minden zerguzgában felbuknak az igricek ajkán élő hősi énekek, a mondák világa. Bizonyosra vehető, hogy a diadalívben levő Szent György-ábrázolás már az ismeretlen: a csodás elemekkel átszőtt mondahagyomány képi megfogalmazása ez, maga az élő népmese.

A festett vár felől egy fehér lovat ront halálfelelmet nem ismerő lendülettel a királylányt felírnai készülő sárkány ellen. Akaját akár Toldi Miklósról is mintázhatta, aki még negyedik százada sincs, hogy Nagy Lajos olaszországi hadjárataiban jeleskedett testi erejével és vitézségével. A lovas a könnyű lovas íjászság viselésében van, hegyes fejtetője borsüveg, vagy inkább páncélos sisak, felemelhető ros-

A bántornyai gótikus templomot Aquila János építette a XIV. században, s a freskókat is ő festette

téllyal. A lovag hadipajzsán a jobb oldalon bevágás van, a lándzsa megtartására szolgál. Ez – nem fér hozzá kétség – a XIV. században megjelenő, magyar eredetű tárcsapajzs. De a lószerszám is pontosan egybevág a festés idejével.

Az eleven, friss mozgású lovas mögött egy erődített település látható. A kóvár előtt afféle földvár húzódik, körbefutó gátja cölöpökkel, vesszőfonattal van megerősítve, a vízesárok fölött formás fahíd vezet. Az egyik védőtornyos gyámköves erkélyén a királyi pár látható izgalommal várja az összecsapás kimenetelét, a feláldozott királylány pedig egy csapat szikla tetején ölte tett kezekkel reméli sorsának jobbra fordulását.

A sárkány kifejezetten a népi képzelet szülőtte. Tudjuk, leginkább gyilkos testű óriáshüllőnek festik, itt viszont valamilyen esetben, sohasem látott szörnyeteg. Ha nem lenne hosszú, felkunkorodó farka, a fogas csőrű ósmadárra emlékeztetne. Testét sárga tollazat borítja, taraja – mert ez is van neki – égőpiros, mint amilyen az egyébként babos bőrszárnya is, meg a két élnagyolt, erős, ívelt karmú kakaslába.

A Szent György-freskó ivének két csücskén remete Szent Pál legendájának elkülönült ábrázolása látható, akit, ugye, a sivatagban egy holló táplált, miközben az oroszlánokkal barátkozott. Szent Pál az egyetlen magyarországi eredetű szerzetesrendnek, a pálosoknak a védszentje. Lehet, hogy az ismeretlen segéd éppen valamelyik kolostori miniatűrűműhelyből került Aquila János mellé. Így történhetett meg, hogy miután meszerűen megfestette a lovakot védszentjét, az üresen maradt felületre rendjének védnökét helyezte.

Az ismeretlen segéd, vagy talán pálos rendi szerzetes mesélőkedve még jobban kilombosodik a szomszédos Bántornyán, a Szent László-legenda képsorának megfestésekor.

Nem lehet persze teljes bizonyossággal állítani, hogy a mártónhelyi Szent György-freskó festője azonos a bántornyai Szent László-képsor alkotójával, csupán azt, hogy sem az egyik, sem a másik nem Aquila János műve. „...A képsorozatok – írja Radocsay Dénes idézett könyvében – nem mind Aquila saját kezű művei, de rokonstílus-vonások fűzvének őket egybe bizonyosan műhelyének alkotásai. E stílus egyszersautaltságot a mester saját képei és a miniatúra művészettel rokon, más kéz által festett Szent László-legenda szemléltetheti. Aquila segédjének nem valami alárendelt feladat jutott, a Szent Király életének

Az ismeretlen mester Szent György freskója a mártónhelyi templomban

fontos epizódját felsorakoztató képszalag tizenegy jelenetével emlékeink körében a legrésztelesebben mutatja be a népszerű történetet, László legendájának más faliképen nem ábrázolt eseményeit is.”

A legenda ábrázolása tehát sehol sem ennyire terjedelmes, mint itt, sehol a magyar nyelvterületen ilyen formában meg nem található!

Tekintsük át – mintegy leltározva – minden egyes kockáját.

Az első kép: a kun elrabolja a leányt, háta mögé ülteti, és elvágta. A városból, feltehetően Váradról, lovas vitézek törnek ki, s üldözőbe veszik a leányrablót.

A második: a kun, megszabadulva üldözőitől, megpihen egy erdei tisztáson magányosan álló fa tövében, fejét a lány ölébe hajítja, aki „fejébe néz”, ujjiával hajában turkál.

A harmadik: a leányrablót beérő magyar lovasok összecsapnak a kun segítségére siető vitézekkel.

A negyedik: a csatározók tömegéből kiváló László biztatására a leány lerántja lováról a kunt.

Az ötödik: László király és a kun birokra kelnek egymással, a leány bárdal elvágja a kunnak a sarka fölötti inszalagát.

A hatodik: László legyőzi a kunt, a leány levágja elrablójának fejét.

A hetedik: Géza halála után, Salamon visszatérésétől tartva, a főemberek körülvesszik Lászlót, s rábeszélik a korona elfogadására.

A nyolcadik: Lászlót királylány koronázzák.

A kilencedik: A kisvárdai csata. László megütözik a besenyőkkel, akik Salamon hívására törtek az országra.

A tizedik: a nagyvárdai bazilika építése.

A tizenegyedik: egy remete koronát nyújt át egy csuklyás alaknak.

A sorozat képei a korabeli kódexek miniatűrűinek hangulatát árasztják, főként a Képes Krónikáét. Mintha a faliképek festője nem is olyan rég valamelyik kolostori műhely piktoraaként, illuminátoraként festegette volna pergamen lapra az alakos díszítményeket, most, hogy Aquila János mellé került, világi műhelybe, azt és úgy csinálja, nagyban, amit eddig kibísen.

(Folytatjuk)

László király és a kun összecsapásának két részlete: a leány bárdal elvágja a kunnak sarka fölötti inszalagát, majd elrablójának fejét is levágja (PÓTH Imre felvétele)

FELJEGYZÉSEK KISHEGYESRŐL

MINTEGY száz évvel ezelőtt Kishegyes előjárói elhatározták, hogy közvilágítást vezetnek be. Néhány póznára petróleumlámpát szereltek. A lámpagyújtogató viselt róluk gondot. A világításnak ez a módja azonban az 1910-es években már nem bizonyult korszerűnek, mert villanyvilágítással váltották fel. Ezzel a lámpagyújtogatói állás is megszűnt.

A falu a XVIII. század végén gyors fejlődésnek indult. Orvosa azonban nem volt. A betegeket háznál gyógyították, vagy kuruzslókat hívtak segítségül. A halandóság nagy volt, különösen a gyermekek soraiban. Ebben az időszakban az elhunytak kétharmada 10 évesnél fiatalabb volt. Orvosról először 1826-ban esett szó. Hegyes, Szeghegy (Feketehegy, Feketics) és Bajsa közösen szerződött orvost, azzal, hogy Hegyesen kellett laknia. A régi okmányok sebészorvost említenek, ami a felcsernek felel meg. Ők voltak a tábori orvosok, akik értettek a sebek kezeléséhez. Az első orvos (felcser) Bencsik Máté volt. Fizetése évi 80 forint, 12 mérő búza és fűtessel járó szolgálati lakás. A beteglátogatás és -gyógyítás díját nehezen tudta beszédni, gyakran a falu bíróját és a jegyző segítségét kellett kérnie. Őt követte Engler József, Szerényi József, dr. Fenyő József (Topolyán később több ilyen

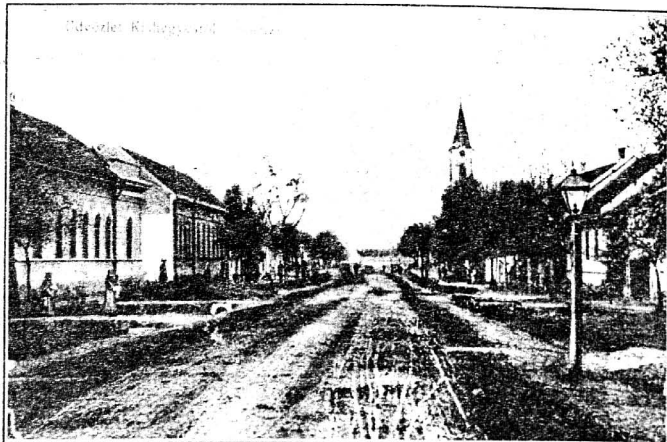
nevű orvos volt), dr. Sadl Bálint és dr. Tóth Árvai Márk (1907-től 1945-ig volt községi orvos).

Az Odescalchi olasz családból került ki Benedetto Odescalchi, a későbbi XI. Ince pápa (1611-1689). Késeli rokonai gazdag földbirtokosok voltak, egyiküknek Kishegyesen még valami érdekeltége is lehetett, mert négy háza volt a központban. Az egyiket a falu megvette községházának, a másikat jegyzőiaknak, a harmadik ház helyén van jelenleg a Sógor vendéglő, a negyedik épület magántulajdonban van.

Hogy az olasz család mikor került el Hegyesről, nem tudjuk. A név azonban többször is felbukkan. Egyszer az I. világháború idején, amikor IV. Károlyt (1887-1922) koronázták Budán (1916. december 30.). Az ünnepségen sarkantyús vitézeket avattak. Odescalchi Béla főhadnagy folytatta elődei foglalkozását. Mondják, hogy a csatákban vitézül hadakozott. A család tagjai szétszóródtak a világbán.

Kishegyesen házassági anyakönyvet (*Protocolum copulatorum*) 1776. július 21-től vezetnek. Ezen a napon Buga István, 20 éves legény kötött házasságot Zettkó Anna, 18 éves hajadonnal. Az első hetven évben 2352 pár kötött házasságot. A rekord 1818-ban volt: 53-an keltek egybe.

Az elmúlt évtizedek során a temetők megteltek. A Kálvária-temető nem bizonyult elegendőnek, hiszen egy évtized alatt kihalt a fél falu lakossága. Ezért a hatóság kijelölte az újabb, a Keleti temető helyét. Erről ez olvasható: „Az új temetőbe mely 1846-ban szenteltetett fel első temetett Csemer Julis jövevény cigány asszony, mint azon évi holtak között 127-ik szám alatt látható.” Eltemette Botka Mihály hegyesi plébános.

Az Odescalchi-házak (balról) és az utcai petróleumlámpa

TOPOLYAI KAMARAI FALU LEÍRÁSA 1790-BEN

ANDREAS KÖHLER kamarai megbízott elkészítette Topolya kamarai község leírását, az uradalom és a jobbágyság javainak ősszerzésát az 1790. évi állapot alapján.

Az irat első fejezete a községet különösen érintő jogi kérdést szögezi le: Az 1750-ben újratelepített Topolya falu a kulai királyi kamarai uradalomhoz tartozik. A helység és a hozzátartozó terület, az 1772-ben hozzácsatolt Emusity pusztával együtt a telecskai dombokon fekszik, csupán egy változó szélességű, kanyargós, helyenként mocsaras völgy szeli ketté. A helység is itt épült. Az írás meghatározza a település földrajzi helyét, megnevezi a vele határos szomszédos községeket és pusztákat. Ezek szerint kelet felől a kiváltságos tiszai kamarai Zentához tartozó Tornyos, a Moholhoz tartozó Töviske puszta, majd a Szabadka királyi városhoz tartozó Csantavér község; délről Hegyes; nyugat felől Kula és Cservenka kamarai községek, továbbá Bajsa falu és a Klegl családnak tartozó Roglaticza puszta, végül északról a Szabadkához tartozó Zobnaticza puszta zárja be a kört.

Voltak bizonyos területi vitái Mohol és Hegyes községekkel, de ezeket Luits kamarai megbízott 1783-ban végzett felmérése alapján rendezték. Így került véglegesen a Hegyes községtől elcsatolt 1445 egész és 3/8 holdnyi terület Topolyához, ahol azt „minden részletében szántóföldekre osztották” fel. És ez a kamarai adminisztráció jóváhagyásával tartósan így maradt.

A következő fejezetben az urasági létesítmények értékének megállapítása érdekében végzett felmérést összegezi. Ebben a községben ugyan a korcsma, a mézsárszék és az ispani (hivatalnak is használt) lakáson kívül az uradalomnak más objektuma nem volt. Ezek közül is a vert falú, nádas tetetű, téglapadiózatú mézsárszék rendkívül rossz állapotban volt s mindössze 10 forintokban értékelték fel.

A korcsma és a hozzátartozó gazdasági objektumok fala téglá alapon vályogból épült. Ugyanígy az ispani lakásé is. Az utóbbi két objektum szobái deszkapadiósok voltak. Igazán korszerű épület Topolyán csak az 1764-ben (már források szerint 1762-ben) emelt román stílusú római katolikus templom és az 1769-ben épített plébánia épülete, de ezek nem tartoztak az uradalmi vagyonhoz.

A korcsma, a gazdasági épületek, valamint a téglával „bőlet” gémes kút értékét 987 Ft. 12 krajcárban, az ispani lakást a sok melléképületekkel együtt 1077 Ft. 57 krajcárban állapították meg.

A jobbágyság háza mind vert falúak és náddal fedettek voltak. Az ősszerítés ezekkel nem foglalkozik. Az irat lesozói: Topolya lakossága magyarokból és szlovákokból áll. Közülük 399 a régi, 24 pedig az újonnan idetelepedett telkes jobbágy. Ezen kívül 94 házzal és 24 házzal nem rendelkező szellemi itt. A község határát, az 1772-ben végzett rendezéskor hozzácsatolt Emusity pusztával együtt, 1783-ban mérnökileg felmérték és minősége szerint a IV. osztályba sorolták. Egy telekre, amely külső és belső részből állt, 38 szántóföld és 22 hold legelőt, a völgyekben levő jobb minőségű földeken pedig egy holdra 1100 négyzetöleget, a dombokon levőkre pedig 1200 négyzetöleget számítottak. Mindent egybevetve: Topolya határához 32 217 hold föld tartozott. Ebből a jobbágyság számára 318 és fél telket mértek ki, az úrbéri szolgáltatásoknak megfelelő módon.

Az úrbéri szolgáltatásoktól mentesek számára hat és fél telek adatott át, éspedig a község számára két telek, a plébános számára egy telek, az urasági mézsárszék számára egy telek, a jegyző számára fél telek, az iskoiaemester (tanító) számára ugyancsak fél telek. A kamarai uradalomra 21 telek maradt. A felmérés térkép e felosztás alapján készült el, melyet a vármegye megerősített. Ez módosulást jelentett egy korabeli felméréshez viszonyítva, amikor 312 telket adtak át a jobbágyoknak, hét telket felszabadítottak a szolgáltatások alól, kettőt pedig magánszerződéssel a helybeli postahivatalnak adtak bérbe, míg 25 telek megmaradt az uradalom számára. A telek felosztásában mutatkozó eltéréseket az összeírás feldolgozója azzal magyarázta, hogy az 1783. évi mérnöki felmérés és egyéni felosztások, a jobbágyság az általános felvérségtől vezetettve, több földet vettek át, mint amit háznépükkel és jószágaikkal megmunkálni képesek voltak, és ez okozta azt, hogy 1786-ban 62 telek szántó megmunkálatlan maradt és visszaadott a kamarai uradalomnak, ám az egymás után következő bő termést hozó évek, valamint a terményáruk emelkedése arra bírta a jobbágyokat, hogy az úrbéri szolgáltatások alapján ismét visszakérjék ezeket a földeket, de kaptak belőle az újonnan érkező telepek is. Jutott belőle fél-fél telek a harangozóknak és a vármegyei hajdúknak is. Később az uraság számára visszamaradt négy telek a postahivatalnak bérbeadott két telekkel együtt összesen hat teleknyi többletet vissza kell szolgáltatni a jobbágyoknak megszabott alpnak, mégpedig a következő okok alapján: Az országban vezetett úrbéri rendelkezés minden helyen arányos urasági majorságot szabott meg; hogy az úrbérségi szolgáltatások legnagyobb részét kitevő robot mennyiségét kellőképpen használhassák fel.

A szoban forgó felmaradt földek Bajsa határával érintkező pontokon fekszenek és ki vannak téve az aprójószágok kártevésének, amit az uraság könnyebben elviselhet. A terményáruk ingadozása a föld birtoklási vágyat is lelohasztja és ismét sor kerülhet a föld elhagyására...

A topolyai földek IV. osztályba sorolása soványosságát bizonyítja. Ezek a földek a nyár folyamán bőséges csapadékok igényelnek, enélkül kiszáradnak, és nehezen tudnak bármit is megteremni. Ezen a részen egy mérő vetés közepes esztendőben általában három mérő búzát és négy mérő árpat vagy zabot terem. Kísérletképpen kiemelt és lemért zubból egy pozsonyi mérő 77 fontot, árpból 57 fontot, míg zabból 43 fontot nyomott.

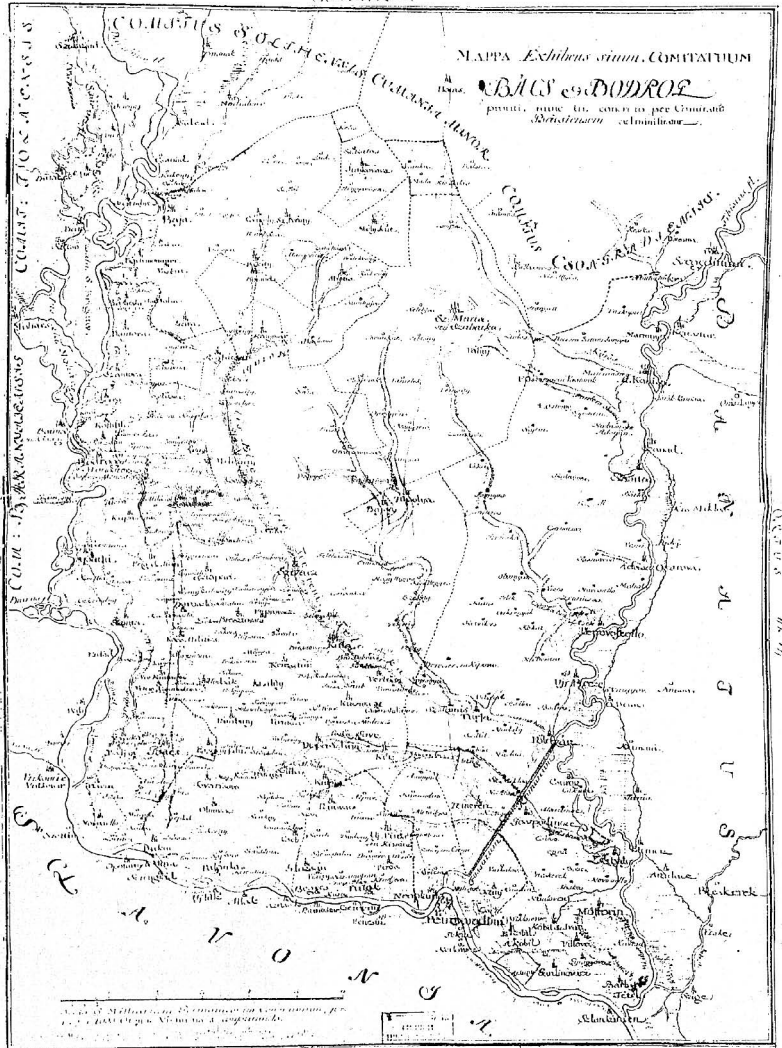
A földművelésen és az állattenyésztésen kívül itt nincs a jobbágyoknak megélhetési forrása. A földnek már jellemzett tulajdonsága miatt csakis szerencsés esztendőkből, amikor bőséges eső esik, tudnak annyit termelni, hogy abból el is adhassanak. Szűkebb esztendőkből természetük csak arra elegendő, hogy ók maguk megéljenek. Ebből következik, hogy csak a tehetősebb gazdák, akiknek sok a jószáguk (főleg juhállományuk), tudják idejében teljesíteni úrbéri kötelezettségüket.

BRINDZA Károly

A folsorolt építményekről Harkai Imre: Topolya építészete című, 1991-ben kiadott könyvében részletes és szakszerű leírást ad.

MAPPA Exhibens sium. COMITATUM
BALS & DODROE

pariti. nunc in. con. in. per. Comit. ad
Bolsstrum. et. Min. hunc.

Scale bar and descriptive text at the bottom left.

Legend or key at the bottom center.

REVISED
1875

Small text or logo at the bottom right.

Vertical text on the right margin.

KARPE MIHÁLY 1760. ÉVI TÉRKÉPE

AXVIII. század Bács-Bodrog megyetérképei között kiemelkedő hely illeti Karpe Mihály kamarai mérnök 1760. évi munkáját. Az Országos Széchényi Könyvtárban (OSZK) található térkép (TK 1158) viszonylag korai keltezésű és meglepően gazdag földrajzi névanyagot tartalmaz. Itt is főként a Duna mentét említhetjük, de még a Tisza térségében is sűrűbb településhálózat észlelhető, mint Közép-Bácskában. Fontos tehát hangsúlyozni, hogy a határőrvidéki korszak után sokáig terjedelmes bácskai, de bánági területek is paragon feküdtek. Adatunk van arról, hogy a kormányhatóság telepítési terveinek egyik kidolgozója éppen Karpe Mihály mérnök.

Az 1760. évi megyetérkép helynevei között több olyan is előfordul, amely települések később elűntek, holott a középkori és török kori dokumentumokban többször kiemelt helyen szerepeltek. (Likas, Telek, Gyumrin, Kalacska, Hetes stb.) Megfigyelhetjük továbbá, hogy az említett folyók mentén kiterjedt árterületek vannak, de más vízügyi vonatkozásban is vizsgálható a térkép. Azonkívül a szántóterületekről, birtokhatárokról, az úthálózatról és a domborzati viszonyokról is bővebb adatokkal szolgál.

M. L.

RÉGI TOPOLYAI ÚJSÁGOK

AZ ELSŐ topolyai újság 1885-ben jelent meg *Közép Bácska* címmel. Feltehetően erre az időre esik a Krámer nyomda működése is. Erre abból a tényből következtettek, hogy 1937-ben, amikor az Ipartestület 50 éves jubileumát ünnepelték, megemlékeztek az első ipartestületi vezetőről, akik között ott találjuk Krámer Rezső nevét is. A lap feltehetően 1885-1889 között jelent meg.

A *Topolya és Vidéke* alapítási éve 1893. Laptulajdonos és felelős szerkesztő dr. Cziráki Gábor köz- és váltóügyvéd volt. A hetilapot a Schleisinger Sándor nyomdájában nyomták. Még az év december 31-én megszűnt. Helyi és vidéki jellegű társadalmi, művelődési, szépirodalmi és közgazdasági cikkeket jelentetett meg.

A *Bács-Topolyai Hirlap* szépirodalmi és társadalmi hetilap 1896-tól 1919-ig jelent meg, olykor megszakításokkal. Szerkesztője dr. Fárnek Dezső ügyvéd volt (később gróf Zichy tisztartója lett).

A *Bács-Topolyai Nemzeti Népművelés* 1897-ben és 1898-ban jelent meg. *Topolya és Vidéke* címmel 1919-ben ismét megjelenik egy lap, de hasonló sorsra jutott, mint elődje: még abban az évben megszűnt.

A *Topolyai Hirlap* megjelenésének éve 1921. Még az évben megszűnt. *Zászló*, 1920-1923. Radikális közlöny. Főszerkesztője Nikola Marković, fel-elős szerkesztője Bacsa Ferenc volt. Lang György nyomdájában készült, négy oldalon. A tisztán politikai célzatú lap a radikális pártot szolgálta és helyi híreket jelentetett meg.

A *Hét megjelenésének* éve 1922. Kiadó és szerkesztő Mák Aladár. *Bácska Topolai Járási Újság*. 1933-ban jelent meg. Főszerkesztője Slavko M. Popović, kiadó és laptulajdonos Tölgyesi Lajos volt. A 4 oldalas politikai lapot a Wilhelm nyomda állította elő.

Népszava. Megjelenésének éve 1935. Főszerkesztője Jakša Darnjanov, felelős szerkesztője és kiadója Győri István volt. A politikai jellegű lap a Wilhelm nyomdában készült.

A *B. Topolai Magyar Hirlap* 1939-1943 között jelent meg Tilger Mihály kiadásában és szerkesztésében, a Wilhelm nyomda gondozásában, 3000 példányban.

A *Bácska Topola és Vidéke* alapítási éve 1924, utolsó száma pedig 1944 szeptemberében jelent meg. Induláskor a tulajdonos és a felelős szerkesztő Tót János volt, s a lap a Hajtman nyomdában készült. (Tót János az újságkésztésben nem vett részt, csak a nevét adta hozzá.) 1927-től Hajtman István volt a laptulajdonos és a kiadó. A felelős szerkesztők időnként cserélődtek, változtak. 1927-től dr. Jeszenszky Ferdinánd ügyvéd, 1932-től dr. Svetozar Stakić a felelős szerkesztő (ő is, akárcsak Tót, csak a nevét kölcsönözte, a lapkiadásban nem vett részt). 1941 után Bólya Mihály töltötte be a felelős szerkesztői munkakört.

Két élcip is megjelent Topolyán. A népszerű, de rettegett *Éjféli Újság* 1924-től évente egyszer, Szilveszter éjszakáján. Pengellőre állította az ismeretebb személyeket. A másik élcip, a *Bahé* (tulajdonképpen az előbbi ikertestvére volt) 1933-tól jelent meg, ugyancsak évente egyszer, farsangkor. Egy akkori ismert topolyai polgár ragadványnevet kölcsönözte a lap, s az ő alakján keresztül a mulatni, kártyászni, szépen és könnyen élni, de dolgozni nem szerető típust elevenítette meg az írásokban.

A fentiek szerint 1885-től 1945-ig 14 féle magyar újság jelent meg Topolyán. Ezek közül egyik-másik csak néhány számot élt meg. Újabb kutatásokat kellene végezni, hogy a város sajtótörténetét még részletesebben feltárjuk, ahogyan azt egyes helyeken már megtették.

BORÚS Rózsa

A KÁLIZ ÚT

(1.)

AMAGYAR királyság a XI. században már differenciált bevételekre támaszkodott, amelyeknek gazdasági előzményei voltak. Ennek szervezett feltételeit István király (975 körül-1038) teremtette meg. A bevételek közé tartozott a vám is, amely királyi jog volt. A vámalós országzszerte a mohamedánok kezében volt. Könyves Kálmán (1074 körül-1116) 1111-i oklevele említést tesz a királyi fiskus pénzkezelőiről, akiket magyarul káliznak hívnak. A káliz (khorézmi) mohamedánok a bőszőrnyekkel azonosak. A kálizok jobbjára a kazárok ellen fellázadt kabarokkal együtt kerültek Magyarországra, olyan nagy számban, hogy az új államszervezet pénzügyigazgatása teljesen rájuk támaszkodhatott.

Róluk kapta nevét a Szabadkán áthaladó legrégebbi ismert út, az ún. Káliz út, amely az Alpok keleti előterét a sóban és bányakincsekben gazdag Erdélyre kötötte össze. Dunaszekcsőnél kelt át a Dunán, a Kiskunság déli peremét érintve haladt a szegedi révig, ahonnan Maros völgyén át vezetett Erdélybe. A Káliz út Duna-Tisza közötti szakaszán a XI. századból, a szabadkain kívül, számos királyi birtok ismeretes. Az Árpádok dunántúli fegyelmeli központját a Káliz út kapcsolta össze az Ajtony (?-1008 vagy 1028) leverésével szerzett Maros menti birtokokkal. A XVI. századtól kezdve a Káliz út országos jelentősége csökkent, majd megszűnt. Emléke azonban még a múlt század közepén is él.

Az út keletkezése mintegy ezer évvel tolható ki. Általánosan elfogadott feltevés, hogy a pannóniai keresets belső oldalán végighaladó római útból a szarmaták fölőljén keresztül néhány kiágazás volt Dácia felé. Ezek egyike az Alföld déli részén a Maros mentén jutott el Erdélybe.

Halászati szempontok kívül elsősorban a só szállítása miatt volt nagy jelentősége ennek az útnak, melyek létezése a Maros mentén Szegedig, azaz Partiscumig – ahol római őrállomás, kereskedelmi központ létezett – bizonyított. Az út folytatását illetően a Duna-Tisza közötti szórányos éremelőfordulásokon kívül nem talált semmi olyan nyomot, ami a római útra utalna. Arra azonban már többen rámutattak, hogy kiépítetlen karavánútról lehet szó, aminek nem maradt nyoma. Elérnek a vélemények azzal kapcsolatban, hogy hol csatlakozott ez az út a Duna mentén húzódó limes menti úthoz. Általánosan elfogadott vélemény, hogy Lugiónál, azaz Dunaszekcsőnél. Az útvonal teljes hosszában megegyezett a későbbi Káliz úttal. Bizonyítja ezt az is, hogy Pannóniában valamennyi római úthálózat „átöröklődött” a honfoglalás korára. A kora középkori utak a római utak nyomát követték. Így lokalizálható a Partiscum-Lugio, azaz Szeged-Dunaszekcső út, mely mentén a Bátmonostoron és Madarason előkerült római leletek (is) igazolják az állomáshelyeket.

Szabadka területén hagyta el a Káliz út a homokvidéket és tért rá a száraz és biztonságosabb löszre. A Szeged-Dunaszekcső közötti távolságot Madaras és Szabadka szinte három

egyenlő szakaszra osztja. Ha figyelembe vesszük, hogy a római császári futárposta is közlekedett ezen az útvonalon, nem kizárt, hogy állandó római épület (vagy épületek) álltak a kereskedelmi út mellett. Ha egyéb nem is, legalább egy mansio szolgált(halt)a két provincia között utazók kényelmét és futárpostáit. Szabadka helyzetének fontosságát csak növelte, hogy a lugo-particumusi utat itt keresztelte az az út, amely Aquincumból indult és Bononiának (Bánostor) tartott.

Lugio és Bononia a római limes pannóniai szakaszának talán legerékenyebb pontján terült el. Az eddig ismert hét ellenérőd közül kettő velük szemben épült a Duna bal partján. A szóban forgó út, amelyen a rómaiak összeköttetésben álltak Dácia provinciával, a római birodalom gyengülésével a normád népek felvonulást területévé vált. Miben állt ennek az útnak a stratégiai jelentősége – ellenkező előjellel?

Pesty Frigyes (1823-1889) helynévtárhoz gyűjtve az anyagot, 1865-ben a következőket jegyezte fel: „Bátaszék határában a következő dűlők léteznek: 1. belső telek dűlő, a községi házak lapályos térségben vannak építve régen a Sárviz folyója keringet a város alsó része kerül és azon Bata felé a Bácskába élénk kereskedelmi hajózások történtek, de 1852-ben a Sár vize szabályoztatlan a megye felső részében eltöltött és jelenleg annak medre csak gázlót képez, mely azonban a víz nagyobb állása esetében még mindég hajókázható”.

Ugyanitt (csak a bennünket érintő részeket ragadva ki) még a következőket olvashatjuk: „Bata-3or A községnek hajdan más elnevezése nem volt, a régibb időbeli (1447) irományokban azonban Batha-nak is iratolt. 5-ór A községet hajdan Rómaiak lakták, mit a még ma napig is helyel közel talált romok, faragványok sat. tanúsítanak, de a népesítés ideje nem tudatik. 6-or Bata a Duna job partján fekszik Tolna megyének alsó részén a Duna folyam által a Szegzárdi hegylánczullat végtővéhez szorítva. – A községet mint fentebb említett hajdan Rómaiak bírták a kiktől a hagyomány szerént Batha Baussen vezér foglalta el seregével, Batha ugyanis a róma Bácskaságot elfoglalván ajánkított seregével a Dunán áthatolni s innét a Rómaiakat kiűzni, mire katonái azon ígéretet tevék nek: Hogy az 150 meghódított községet örökös tulajdonáig tesszik, s így történt hogy a Rómaiak az áttöréskor megurván már az őket nyomasztó igát – Bathannak hódoltak, többjeik pedig kik a hódolatot megtagadták felakasztatták és legyilkoltattak. 7-er Bata mezőváros határában a következő dűlők és utak vannak: a.) Iször A Buda-Eszéki országútról a községhez tartozó Furkói pusztánál letérve vonul a községbe a „furkói dűlőit” mely a Tolna és Bács megye közti közlekedés élénksége miatt bizony országútnak nevezhető, a község közepe táján a Dunai révjáráshoz vezet, hol a Sár vize a Dunába ömlik. – Kálvária hegy körülbelül 50 öl magaslatra emelkedik a római kath. templom, paplak, iskola és városháza felett, a hegycsúcán, honnét a világ négy részire a legregényesebb kitalás gyönyörködteti a szemlélőt és Pest, Bács-Bodrog, Baranya és Tolna megyék nagyobb része látható...”

(Folytatjuk)

DOKUMENTUM

MUNK ARTÚR BEADVÁNYAI

1.

Méltóságos Bezerédy István főispán unak Szabadka

Munk Arthur szigorló orvos kérvénye (Budapest: VIII. Radviczky tér 1.) = melyben a szabadkai „Mária Valéria” közkórház egyik megüresedett alorvosi állására pályázik = 1 db. melléklet
Méltóságos Főispán Ur!

Alulírott azon alázatos kérelemmel járulok Méltóságod színe elé, miszerint méltóztassék a Szabadka szab. kir. város tulajdonát képező „Mária Valéria” közkórház egyik megüresedett, alorvosi állására engem kinevezni.

Kérelmem támogatására a mellékelt, szigorlati bizonyítványomra hivatkozom, mely a második orvosi szigorlat sikeres letetését igazolja. = Mialatt ezen alorvosi pályázat felett döntés történik, természetesen le az utolsó (harmadik) orvosi szigorlatot úgy, hogy kineveztetésem esetén mint felavatott orvos = doktor foglalom el az állást.

Legyen szabad megemlítenem, hogy szabadkai születésű vagyok, hogy összes iskoláimat – gimnáziumi éveimet – Szabadkán végeztem és ugyancsak a szabadkai főgimnáziumban tettem érettségim is.

Fenti kérelmem megújítása mellett maradok Méltóságod legalázatosabb szolgálja

Munk Arthur szigorló orvos.

Budapest 1909. aug. 26.

(Szabadka sz. kir. város Főispáni hivatala

Érk 1909 augusztus 28 n 260 szám.)

2.

Szabadka szab. kir. város tek. Tanácsa

Dr. Munk Arthur orvos kérvénye szegénységi bizonyítvány kiadás tárgyában

Tekintetes Városi Tanács!

Alulírott, szabadkai születésű, (budapesti illetőségű) egyéves kötelező kórházi gyakorlatát végző orvos, azon kérelemmel járulok a tek városi Tanács elé, mi szerint részemre egy szegénységi bizonyítványt szíveskedjenek kiadni.

A szegénységi bizonyítványban hangsúlyozni kérem azt, hogy szüleim elhaltak és hogy nekem semmi vagyonom nincs.

Kérelmem megújítása mellett maradok a tek városi Tanács alázatos szolgálja

Dr Munk Arthur orvos

Budapest I. Városmajor utca 64.

Budapest 910. VIII/8.

N.B. Információt Szenes Janka úrnó (Fő tér 2.) adhat.

(Szabadka szab. kir. város rendőrkapitányi hivatala 19389 szám.

Érk: 1910. aug. 11)

1910 augusztus 11

Alulírott tisztelettel jelentem hogy Dr Munk Arthur 24 éves szabadkai születésű s 6 év óta bpesti lakosnak e város területén ingatlan vagyona nincs, szülei vagyontalanul haltak el 14-15 év előtt, orvos, keresete vagy jövedelme ismeretlen. – A puhatólás során több adat beszerezhető nem volt. kmft (olvashatatlan aláírás)

Szabadka szab.kir város rendőrkapitánya.

19389 szám/1910 kap.

Szegénységi bizonyítvány.

Szabadka szab. kir város rendőrkapitánya hivatalosan bizonyítja, hogy dr Munk Arthur szabadkai születésű, 6 év óta budapesti lakos orvosnak Szabadkán sem ingó sem ingatlan vagyona nincs. Keresete e hatóság által meg nem állapítható Szabadkán, 1910 évi augusztus hó 19 n.

3.

Szabadka, sz. kir város tekintetes városi Tanácsához

Dr Munk Arthur, orvos (Budapest, VI. Úgynök u. 6. II/10. kérvénye, melyben katonai ügyben folyamodványhoz illetélességi bizonyítványt kér.

Tekintetes városi Tanács!

Alulírott azon kérelemmel járulok a tek. városi tanács elé, miszerint nekem – katonai ügyben – illetélességi bizonyítványt kiállítani kegyeskedjék.

Miután csak most lettem nagykorú, néhai atyámrá Munk Gyula hivatalonokra hivatkozom, aki 1886-ban halt meg Szabadkán. Adófizető volt. Anyám, szül. Müller Flóra (Müller Samu lánya) 1887-ben halt el.

Alulírott körülbelül 7 év óta származtam el Szabadkáról és mint orvosnövendék folytattam Budapesten tanulmányaimat. Születtem Szabadkán, 1886. május 25-én.

A város irattárában nyomának kell lennie annak az illetélességi bizonyítványnak, mit 1907 ben, soroztatásom alkalmával kikaptam, augusztus hóban.

Miután ismételve kérem illetélességi bizonyítványom sürdős kiadását: É: esetleg az 1907. évben kapott másolatát: C: maradtam a tek. városi Tanács alázatos szolgálja

Dr Munk Arthur orvos.

lakás: Budapest VI. Úgynök utca 10. II. em 6.

Budapest, 1910. Dec. 7.

(Szabadka szab. kir. város rendőrkapitányi hivatala

29035 sz. Érk: 1910. dec. 9))

Szabadka sz. kir város rkapitánysága

29035 sz./kap.1910.

Városi Tanács Helyben

Dr. Munk Arthur kérvényét további illetékes eljárás végett azzal terjeszttem be, hogy Dr Munk Arthur orvos 24 éves szabadkai születésű s 7 év óta budapesti lakós, e város területén ingatlan vagyonnal nem bír, adót Szabadkán nem fizet. Szülei 14-15 év előtt, vagyontalanul haltak el.

Szabadkán 1910. december 14.

(Szabadka szab. kir vár tanácsa 24734 sz.

Érk. 1910. Decz. 17)

A megejtett tisztí vizsgálat alapján folyamodó részére kiadatik a következő Hatósági bizonyítvány. Szabadka szab. kir város tanácsa a megejtett tisztí vizsgálat alapján hivatalosan bizonyítja, hogy Dr Munk Arthur budapesti lakós gyorló orvos az 1886 évi XXII tc. 62. alapján Szabadkai illetélességi Szabadkán, 1910 évi XII hó 17-n t. t. ülés.

Fenti bizonyítvat átvettem

Szab 1910 XII/17

Engi Teréz

Közreadja: MAGYAR László

EZEN KÜLÖNÖS AJÁNDÉKÁT A' TERMÉSZET- NEK PARLAGON TOVÁBB NEM HAGYHATTUK

FÜRDŐALAPÍTÁS PALICSON (1.)

A SZABADKAI Történelmi Levéltárban a palicsi fürdőről 1869-ig megjelent feljegyzések között kutattunk. A rendelkezésre álló dokumentumok alapján megállapítható, hogy a tó északi partján 1846-ig végzett munkálatokkal, a fürdőalapítással keveset foglalkozott a korabeli és a későbbi irodalom.

Josephus Wüsztinger 1820. március elsején dátummal adott leírását a Palicsi-tóról. Az eddig meg nem jelentett munkájának vízminőséget leíró részében többek között ez olvasható: „E vizet a kifejezetten sós íze végett nem isszák. Aki iszik belőle, az kisebb hasmenést kap; az állatok, amelyeket gyakran hajtának ide itatni, nem fogyasztják epílen szivesen. Az embereknek és az állatoknak mint kitűnő fürdővíz szolgál; ha mértékkel fogyasztja az ember, akkor sok betegség, különösen a több alkalommal már kigyógyított bőrbetegségek általános gyógyszeré. E vizet, pontosan ez miatt valójában a Talmud-követők értékeli igazán. Kár, hogy a tanult orvosok nem vizsgálják ki részletesen, és nem teszik szélesebb körben is ismertté.”

1823. május 1-jén Antonius Strobl (?-1830) szabadkai orvos latinul írta le a Palicsi-tavat. Ebben a szintén meg publikáltatn jelentésben többek között a víz gyógyerejére hívta fel a Városi Tanács figyelmét.

Palicson az első kocsmá a Palicsi-tó északkeleti partján, a Vértó mellett, az 1780-as években már létezett. Egy 1834. június 9-i dokumentumból kitűnik, hogy a „Palitsi Korcsma” a „Palitsi tónak viz árjai által körülvértetvén – ahhoz való járás meggyógyítottat – magában pedig a' lakház oly romlott, és düllő helyettesítésben volt, hogy... az illető Bérllőnek által nem adódhatott.” Valószínűleg nem siettek a javítással. Erre abból következtetünk, hogy a feljegyzés szerint 1835-ben „a' Palitsi Korcsma háztól a' Városi Raktárba” ajtókat és ablakokat szállítottak. 1837-ben pedig „az úgy nevezett el enyészett Palitsi kortsma”-ról esik szó. Ebben az évben Krisztoforovits Péter „a' Fekete Csárda-i és Ludasi Kortsma” Haszonbérllők megegyezésével Palitsi-Tó szélén felállított Fabódában a' nyár által Fürdés kedviért kimenőnek nagy kényelmére bort mért.”

1836-ban Kováts Antal szabadkai orvos is leírta a Palicsi-tavat. 1837. augusztus 19-én, Zomborcsévics Vincével (1810-

1900) – szintén orvos volt – fürdőt javasolt építtetni a tópartra. A Tanács „részletesebb vegyelemzésre – írta 1892-ben Iványi István (1845-1917) – vizet határozottan küldeni Pestre (jk. 1834. sz.). A vegyelemzés nem történt” meg. Kováts a város egészségügy állapotát leíró 1837-es jelentésében 1836-os Palics-leírását is adja, s ismétellen javasolja a fürdő építését.

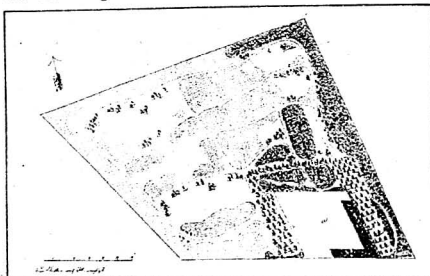
Krisztoforovits 1838 nyarára is benyújtotta kérelmét a Tanácsnak, amely július 9-én küldöttséget menesztett Palicsra. Meg kellett tudnia Krisztoforovitstól, hogy „a' kérdéses helyen mily építményeket” szándékozik felállítani; véleményint kellett benyújtani arról, nem lenne-e jobb, ha ezeket a város csináltatná meg, majd „haszonbérbe adná”, „vagy pedig magányosok által – bizonyos feltételek mellett építtetné” fel.

1841. szeptember 10-én is szóba került Palics kérdése: „Pilaszanovits Károly választott poigár úrnak szóvali indítványára, mi szerint Palitsy tónak víz-gyógyerejére eszméret, és e' miatt városunkban a' leg látogatottabb hely lévén, közönség hasznáért, és kényelméért ugyan ezen tónál ültetettnek erdő, és kert nagy kiterjedésben legközelebb összel, úgy szinte egy vendéglő, nem csak városunk közönsége, de idegenek számára is jövő tavaszra építtetnek – A választott Község ezen indítványt pártolván választmány kiküldetni javal”. A küldöttség október 21-i jelentésében leszögezte, hogy „12kén a' helyszínen kint lévén a' Kertnek, és Ültetendő erdőnek, úgy az építendő Vendéglőnek, helét kijelölvén Morava Városi Kertésze által az elsőleges Rajzolatot el készíttetvén az ide... Csatolva a' Tekintetes tanácsnak további rendelkezés végett, oly véleményzéssel, hogy az ezen Rajzon A alatti helyen addigis még a' Kényelmi Vendéglőrül Rajz készűsne az ezen összel ültetendő erdő, és Kert Örzőjének, – ki tüstént föllogadandó volna jövő tavaszszal lakház építtődne – és ezen 10 Lánccz kiterjedésű hely tüstént árokkal körü kerítetne, az árok partya az úgy nevezett Semly semfa, Licean csemetével bé ültetette”.

1841 október végén Morava János terve szerint (l. a mellékelt rajzot) elkezdtek a tó melletti „kert” kialakítását. A munkálatok olyan gyors ütemben haladtak, hogy Kulnitsits István tanácsnok 1842. január 21-én írt jelentésében szóvali teszi: „az egész kertnek mintegy 1/4 része 6000. fával” már be van ültetve. A jelentéshez csatolt térkép alapján megállapítható, hogy a nem pontozott részen csoportokban és sávokban a következő fákat, illetve bokrokat telepítették: sem fű, sem fa, közönséges orgona, kanadai és fekete nyárfa, közönséges kóris, akác és fehér akác, vesszős fagyal, kecskerágó, kutyabenge, kórislevelű juhar és pukkantó dudafűrt. Mivel a költségek meghaladták „az egész kertnek beültetésére”-re szánt összeget, Kulnitsits a „Kincstári jóvá hagyás” megszerzésére ösztönözte a Tanácsot, ugyanakkor az „igen hasznos, s üdvös fürdési czélnak elérése végett... 12. fürdő Budoké elkészítését”-sét ajánlotta, április 1-jén pedig „a' kertben... egy kut” ásását is. Ez utóbbi szeptember másodikára elkészült. Kulnitsits 1843. március 28-i jelentése szerint a „Palits Tó melletti kert... elkészítése... végképpen bevezetett”. Bárfay József (?-1864) által 1843-ban ismertetet „kertnek a' nagysága – Scultéty János (1806-1843) 1853-as térképe szerint – a jelenlegi park tó felőli részének körülbelül a fele készült el. 1843 tavaszán mintegy 24 000 fa és bokor, egy kut és valószínűleg a csöszház volt az akkori parkban.

(Folytatjuk)

HÖVÁNY JAJOS

A palicsi „kert állapota” Kulnitsits István 1842. január 21-én írt jelentése szerint. (Történelmi Levéltár, Szabadka. 20.A.16/sec.1842)

PEZSDÜLÉS

(1.)

„A **TÖRÖK** világban szokásban volt a szabad nyereségre való vitézkedés. Tudniillik, mindenütt találkoztak olyan virgocn emberek, akik a hazánkban lakó török ellenséget ahol s amiben csak lehetett, puszították; és károsították; ezek közül való volt Rózsa István is, aki ifjú legény korában atya juhait őrizvén a martonosi határszélen, az ott levő forrásnál (mely tőle ezután Rózsa forrásnak neveztetett) egy korán reggel ottan mosakodó török vitézt, kinek nyerges paripáját addig féken tartotta, kardját kihúzáván agyon vágott; s döglegste eltemettetését bátyjaira bizván a török derék paripájára felkanyarodott s így lett szabad nyereségű lovaggá és a cs. kir. ármádához állván, annak sok hasznos szolgálatot tett. Itt volt ő a zentai ütközetben is, hét nyílvőst kapott, melyek közül négyet, amint mondják, unokái húztak ki belőle, de hármát el kellett fűrészelni a haláláig tetében hordá azokat.” (Ugróczy Ferenc: Zentai ütközet)

3.

KI GONDOLTA volna, hogy azon a napon találkozom Dömével? Ez engem épp oly váratlanul ért, mint őt az, hogy éppen a gyerekei rántották le a lováról.

Nekünk azon a napon találkozniunk kellett. A sors könyvében minden ember számára előre meg van írva, hogy élete során mi minden történik vele, de az is, hogy mikor rúgatták le vele a csizmát a mostoha évek.

Huszárjaim derekasan dolgoztak. Sántcot árkoztunk a szentai proviantház, illetve élelemraktár körül, Tekeli Jovan elsőkapitány emberei pedig élelmet szállítottak a Tiszához, s feltöltötték a császári seregek élelétárát.

Andruskó Károly metszete

– Lórol nem tudnátok, Rózsa pajtás? – fordult hozzám Tekeli.
– Lórol-e? – kérdeztem.
– Karddai – komázott velem tréfásan a milicista. Értettem én, hogy mire gondol, hiszen embereimet soha nem foglam semmiféle földmunkára, mi csak nyeregből tekingettünk eddig a földre, kevesem érintkezett vele a talpunc. Hanem amikor Veteránit olyan csúfosan levágta a Musztafa, és vele együtt a hadunk nagyobb része is odateát, mi, akik menekülni tudtunk a bajból, már csak oda álltunk, ahol befogadtak bennünket. Így lettünk Savoyai szárnya alatt kezes bárányok.

Jenő herceg ez idő tájt valahol Küllőd alól indulhatott, ahol átvette a Mohácsi-szigettől keletre táborozó császári hadak parancsnokságát, mi meg parancsára a tiszai élelétárakon dolgoztunk.

– Csak a kulya jár gyalog – mondtam Tekelinek. Jovan szemében dühösen felvillant, s tekintetét jelentőségteljesen Sztóján Bradarics alkaptányra fordította, aki inkább csak téblábol a sok málna körül, mintsem irányította volna a munkát. Éreztem már, hogy téves hurokat pengetek.

– Thököly gondolatait itt kár emlegetni, Rózsa! – mondta Jovan.

– Miért ne emlegetnénk a Boldogkővár tulajdonosának szavait, talán ide csalogatják Tiszántúlról netán – mondtam.

– Onnan indul bizony a viharos tiszai szél – dörmögte Bradarics, azzal odaintett a gyalogos milicistáknak, hogy iparkodjanak, mert delelőn áll már a nap és felélné sem tartanak még a munkával.

Epp amikor Janko Mitrovics szóra nyitotta volna a száját, hogy gyalogosait mozgásra serkenesse, Novak Tyelavity strázsameszter érkezett meg sebesen a palánk lakótornya felől. A jobbak csuda tudhatja, miért nem bírtam elviselni ezt az embert, s még a látásától is haragra gerjedtem. Zömök testét pipaszár vékony lábak viték, ahogy futott, s inkább hasonlított madárra, mintsem a szentai milícia strázsameszterére.

– Elsőkapitányunk nagyuramnak jelentem, hogy Thököly Imre embere van itt, a lakótoronyunk előtti ponyvásfedél alatt ücsörögven, kegyelmességedre várokozik – hadarta Tekeli Jovannak a strázsameszter, s lihegett a jóga sietségétől.

– Mi célból jött? Mondta-e? – kérdezte Jovan.

– Nem az, csak pihenteti a fenekét ott sokatmondó ábrázattal az árnyékban, és azt mondta, hogy igencsak felragyog majd kegyelmed tekintete a szemet gyönyörködtető ajándéktól – mondta Tyelavity.

Nem tudom, mi váltotta ki irántam való figyelmüket, de akkortájt a vezető emberek mindig odarendeltek maguk mellé, hogy szükség esetén kéznél legyek. Tekeli is intett, hogy kövessem, maga mellett akart tudni a követel való szóváltáskor. Ez nekem nemigen tetszett, mert világleletemben csak a hadakozás érdekelt, még a brigadéros rangért sem kapszkodtam soha. Dehogy akartam én a nagyok dolgába beleszólni! Ki tudja, miért óhajtották a vezetőket, hogy ott legyek, ahol dönteni kellett. Talán sokrétű tapasztalatom kényszerítette őket erre, mert aki sokat forgolódtat a baj erejében, annak már a vérében volt a jó fele való okoskodás. Ez lehetett oka a meghívattatásomnak.

– Rózsa, gyere te is! – szóló Tekeli.

Szótlanul mentünk a lakótorony felé, ahol a ponyva alatt Thököly követe várokozott.

(Folytatjuk)

B. FOKY István*

* Részlet a szerzőnek a zentai csatáról szóló regényéből, amely az év folyamán jelenik meg, Andruskó Károly metszeteivel

A BÁCSORSZÁG-KÖNYVEK sorozat 1. köteteként megjelent a SZABADKA (1428-1918)

című tanulmány- és dokumentumkötet.

1796-tól 1996-ig tartalmazza a polgármesterek névjegyzékét is.

Az **Előszó**ból: „A millecenáriumi és Szabadkán a polgármesteri tisztség bevezetésének 200. évfordulójára jelent meg ez a könyv. 1796. július 5-én ugyanis Szucsics Jánost választotta meg a magisztrátus Szabadka első polgármesterének.”

Dr. Hegedűs Antal recenziójából: „... vidékünkön úttörő vállalkozás, mert eddig a város legkorábbi történetéből, de igazgatástörténetéből sem látott napvilágot ilyen összegező munka. (...) Szabadka középkorát sokkal részletesebben, folytonosságában ismerhetjük meg.”

A tanulmányok szerzői a középkor kiváló kutatói és ismerői:

- * dr. BLAZOVICH László, a szegedi Csongrád Megyei Levéltár igazgatója, egyetemi magántanár;
- * dr. ENGEL Pál, történész, akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának igazgatója;
- * MAGYAR László, a szabadkai Városi Levéltár levéltárosa.

A tartalomból:

- o Szabadka rövid története 1918-ig
- o Szabadka története a tatárjárásig
- o Szabadka földesurai a középkorban
- o Szabadka mezővárosi fejlődése és jogi helyzete a középkorban
- o Egy bácskai jobbágynévsor 1525-ből
- o Városigazgatás (1428-1918)
- o Szuich János, az első polgármester
- o A város polgármestereinek névjegyzéke (1796-1996)

A közel száz fényképet, térképet és eredeti dokumentum-másolatot tartalmazó, 190 oldalas, vászonkötésű és színes fedőlappal is ellátott könyv olvasóit személylénv- és helynévmutató segítségével, megtalálható továbbá Szabadka nevének mintegy 280 helynévváltozata is.

A **SZABADKA (1428-1918)** kötetet Magyar László és Szabó József szerkesztette, kiadói a szabadkai Pannon Press. Megrendelhető 100 dináros áron a Szabad Hét Nap (Bácsország) című: 24000 Subotica, Trg Lazara Nešića 1/VI.

ARANYOZOTT CSATDÍSZ A VI. SZÁZADBÓL

AGERMÁNSÁG szerteágazó tagjai közül a népvándorlás idején a gepidák játszottak a legkiemelkedőbb szerepet a Kárpát-medencében. A III. század kezdetén Skandináviából hajóztak át a Balti-tenger déli partjára. A Viszula folyó torkolatvidékén összetűzésbe kerültek a szintén germán burgundokkal, de sikerült átverekedni magukat a mai Lengyelország területén. Átkeltek a Kárpátokon és 290 táján érték el Erdély északi részeit. Kolozsvár környékén alakították ki királyi központot, ott került napvilágra a híres „szilajsomlyói kincs” is.

A hunok előretörése után vazallusalkká váltak, bátor harcosaik értékes támogatást nyújtottak uraiknak. Királyuk, Ardarich, Attila (?-453) szűkebb környezetéhez tartozott. A nagyvezér halálát követően ő játszott kiemelkedő szerepet a hunok elleni lázadásban. Így lettek ural a Kárpát-medence Dunától keletre eső felének és Szerémségnek 453-567 között. Királyaik azontúl Sirmiumban (Mitrovica) székelték. Éppen ennek a kulcsfontosságú területnek a birtoklásáért vívtak vértességekkel, a longobárdokkal, valamint a bizánciakkal súlyos harcokat. Végül a bizánci ravasz külpolitika hálójába kerültek: az újonnan feltűnt avarok és a longobárdok között egyezséget hoztak létre Gepidia megsemmisítésére. A támadás sikeres volt, győzelem koronázta (567), de csak az avarok lett belőlük hasznuk: a gepidák vagyona, a longobárdok lábasjóságának tíz százaléka és az egész Kárpát-medence az övéké lett, mert a longobárdok nem bíznak új szövetségesükben, inkább Észak-Itáliába (Lombardia) telepdedtek át, a gepidák pedig szétszóródtak.

Képünkön: egy előkelő gepida nő jellegzetes „sasos” övcsatjának aranyozott díszítő része. A délbánati Kubinban (Kovin) ásatások során találták egy sírban. Sz. L.

E számunk szerzői: BORÚS Rózsa ny. tanár, néprajzkutató (Topolya) * BRINDZA Károly publicista, helytörténet-kutató (Szabadka) * B. FOKY István író (Szabadka) * HOVÁNY Lajos vízemérnök, egyetemi tanársegéd (Szabadka) * KALAPIS Zoltán publicista, művelődéstörténet-kutató (Újvidék) * MAGYAR László filológus-levéltáros (Szabadka) * MARONKA János helytörténet-kutató (Kishegyes) * Dr. MUNK Artúr orvos, író (1886-1955) * SZABÓ József újságíró (Szabadka) * SZEKERES László pedagógus (Szabadka) * VÉKONY László orvos, helytörténet-kutató (Csantavér)